

ระบบความเชื่อทางศาสนา

วิเคราะห์จากพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ

ศาสนา เป็นระบบความเชื่อและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งเร้นลับ¹ มนุษย์จะแสดงออกให้เห็นซึ่งความเชื่อทางศาสนาโดยดูได้จากพิธีกรรม เพราะการที่มนุษย์ทั้งหลายสร้างพิธีกรรมต่างๆ ขึ้นมา มนุษย์เหล่านั้นก็ย่อมจะต้องมีวัตถุประสงค์และมีความหมายตามความเข้าใจอันเกิดจากพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาของตน² ความเชื่อทางศาสนาในสังคมไทยมีลักษณะของการผสมผสาน³ ลักษณะได้แก่ ความเชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับ เช่น ภูติ ผี วิญญาณ เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นมีตัวตนอยู่จริงและเข้ามามีบทบาทในการควบคุมธรรมชาติและโลกมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จะต้องติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นในวิถีทางใดในวิถีทางหนึ่ง เพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง และความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิพราหมณ์เกี่ยวกับความเชื่อในโลกนี้โลกหน้า นรกสวรรค์ ญานแห่งกรรม หลักการหลุดพ้น การรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรม การถูกปลดปล่อยจากสิ่งผูกมัดทั้งหลาย³ การแสดงออกของความเชื่อทางศาสนาที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อแก้ปัญหาในชีวิตในรูปแบบของการบนบานศาลกล่าว เสกเป่า รดน้ำมนต์ อธิษฐาน ให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือคุ้มครองเช่นนี้ ฉลาดชาย รมิตานนท์ เรียกว่า ศาสนาแบบชาวบ้าน (popular religion) และได้จำแนกระดับความเชื่อทางศาสนาพุทธในสังคมไทยออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ความเชื่อในระดับชาวบ้านและความเชื่อในระดับปรัชญา

เมื่อวิเคราะห์ความเชื่อทางศาสนาจากพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ โดยอาศัยข้อเสนอในการจำแนกองค์ประกอบของความเชื่อทางศาสนาในสังคมไทยดังกล่าว ก็พบว่า เป็นความเชื่อทางศาสนาที่มีลักษณะผสมผสานในแบบที่เรียกว่า เป็นศาสนาแบบชาวบ้าน อันได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีและพุทธศาสนา ระดับชาวบ้าน การแสดงออกของระบบความเชื่อทางศาสนา ดังกล่าว พิจารณาจากองค์ประกอบ 4 ลักษณะต่อไปนี้

1. ดูรายละเอียดใน Emile Durkheim, The Elementary Forms of the Religions Life, pp. 37-6 .
2. ปราณี วงษ์เทศ "พิธีกรรม ขบถเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด" วารสารศิลปวัฒนธรรม 5(7) พฤษภาคม 2527 หน้า 6-21
3. ฉลาดชาย รมิตานนท์ ลด. น 83

1. สิ่งศักดิ์สิทธิ์

สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือและเชื่อว่ามีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ และเหนือมนุษย์ สามารถบันดาลความเป็นไปต่างๆ นานา ได้ทั้งด้านดีด้านร้าย เป็นสิ่งไว้้นลับที่มีตัวตนสามารถติดต่อสื่อสารได้ด้วยระบบสัญลักษณ์ต่างๆ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดอยู่กับมนุษย์และธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านภาคเหนือเชื่อถือว่ามีอำนาจบันดาลความอุดมสมบูรณ์ได้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อแบบผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อแบบพุทธระดับชาวบ้าน (ผสมผสานพราหมณ์)

1.1 ผี

ในระบบความเชื่อของชาวบ้านถือว่า ผี เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้้นลับที่มีตัวตนสามารถบันดาลอำนาจเหนือมนุษย์และธรรมชาติได้ ผีที่ชาวบ้านเช่นสรวงบุซา เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์มี 3 ประเภท ได้แก่ ผีบรรพบุรุษ ผีที่ควบคุมปัจจัยการผลิตโดยตรง และผีฝ่ายปกครอง ผีแต่ละประเภทนี้มีการแบ่งเขตแดนที่อาศัย และบทบาทหน้าที่ประจำอย่างชัดเจน ลักษณะร่วมของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประเภทนี้ได้แก่ อำนาจที่บันดาลมีทั้งด้านดีและด้านร้าย และลักษณะประเภทอาหารที่คนนำมาเช่นสรวง ซึ่งจะต้องเป็นอาหารประเภทของควาสด เน้นสัดส่วนของความ "มีชีวิต" (เป็นๆ) หรือส่วนประกอบที่เป็นเลือดและเป็นเนื้ออย่างเห็นสีสันลักษณะได้ชัดเจน ปัจจุบันแม้ว่าการถือปฏิบัติของชาวบ้านจะลดหย่อนเปลี่ยนแปลงไปแต่ก็ยังคงมีร่องรอยเดิมอยู่ชัดเจน

1.1.1 ผีบรรพบุรุษ

ผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่า ในความเชื่อของชาวบ้านภาคเหนือ คือวิญญาณของผู้เป็นต้นตระกูลของแต่ละกลุ่มมาตุพงศ์ ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่ามีศักดิ์เป็นเจ้า บางครั้งจึงมักได้ยืมชาวบ้านเรียกว่าเจ้าปู่เจ้าย่า มีอำนาจบันดาลความเป็นไปที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของสมาชิกในสายสกุลทั้งในด้านดีด้านร้าย บทบาทที่ค่อนข้างชัดเจนของผีปู่ย่า ได้แก่การดูแลรักษาความอยู่เย็นเป็นสุข การควบคุมจริยธรรมทางเพศ (โดยเฉพาะเพศหญิง) การควบคุมรักษาระบบครอบครัวและเครือญาติ¹ และส่งเสริมสามัคคีแรงงานในการผลิต ดังนั้น

1 ผู้ศึกษาบทบาทของผีบรรพบุรุษในแง่นี้ได้แก่ Sulamith Heinz Potter
Family life in a Northern Thai Village: Ph.D. Dissertation
และนฤจร อิทธิจิรจรัส ลค.

ฝัပ္ย่ำจิงได้รบัการ "เอาใจ" เป็นพิเศษโดยดูได้จากกาการประกอบพิธีกรรมเช่นสังเวยฝัပ္ย่ำ จะมีการปฏิบัติซ้ำๆ อดูตลอดปีการผลิตและทุกๆโอกาสสำคัญในชีวิต เฉพาะพิธีกรรมเพื่อ ความอุดมสมบูรณ์มือผู้ถึง 4 พิธีกรรม กระทำในระยะสำคัญของขั้นตอนการเพาะปลูก 2 ระยะ คือ ระยะก่อนการเพาะปลูกได้แก่ ไหว้ฝัပ္ย่ำ และพ็อนผี ระยะหลังการ เก็บเกี่ยวผลผลิตได้แก่ ทานข้าวใหม่และปีใหม่ แสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญในด้านนี้ ของฝับรพบุรุษได้อย่างชัดเจน

ฝัပ္ย่ำจะมีที่สถิตอยู่ภายในบริเวณบ้านของ "เก๊าผี" หรือครอบครัวที่เป็น ต้นสายสกุลที่ใกล้ชิดกับฝับรพบุรุษมากที่สุด ที่สถิตมี 2 ลักษณะ คือ อาจเป็น "หอ" หรือเรือนไม้ขนาดสูงและกว้างประมาณ 1×1 เมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ- ของบ้าน ส่วนที่สถิตของฝัပ္ย่ำอีกลักษณะหนึ่งอาจเป็น "แจ่งเขื่อน" หรือมุมห้องด้าน ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อาจมีหิ้งหรือไม่มีสัญลักษณ์อะไรเป็นที่สังเกตุเลยก็ได้

1.1.2 ผีที่ควบคุมปัจจัยการผลิต

ผีไร่นาผีสวน ชาวบ้านเรียกว่า "แม่ธรณีเจ้าที่" เฉพาะผีนา ชาวบ้านบาง คนก็เรียก "แม่โกสก" (โพสพ) เป็น "ผี" ผู้หญิงมีหน้าที่บันดาลและดูแลผลผลิตใน เรือกสวนไร่นาให้อุดมสมบูรณ์ : ผีนาไม่มีที่สถิตชัดเจน แต่เวลาประกอบพิธีกรรมจะ กระทำบริเวณ "แจ่งหัวนา" หรือมุมนาแปลงแรก ส่วน "ผีสวน" หรือ "เจ้าที่สวน" มักจะมีหอที่สถิตแต่ชาวบ้านจะทำขนาดค่อนข้างเล็ก พิธีไหว้ผีสวน จะมีการบนบานผี ไว้ในช่วงก่อนพืชสวนจะออกดอกผลและกระทำพิธีเช่นไหว้ภายหลังที่ได้จำหน่ายผลผลิต และได้เงินมาเรียบร้อยแล้ว

ผีฝาย บางที่ชาวบ้านก็เรียกว่า "แม่ธรณีเจ้าที่" เหมือนกัน มีหน้าที่ดูแล ปริมาณน้ำจากแม่น้ำใหญ่ (ปึง) ให้ไหลเข้าคลองส่งน้ำตามปลังการกักส่งของระบบ เหมือนฝายให้เพียงพอแก่การหล่อเลี้ยงไร่นาเรือกสวนของชาวนา มีที่สถิตเรียกว่า "หอ" เช่นเดียวกับผีอื่น ๆ ตั้งอยู่ 2 ฝั่งแม่น้ำใหญ่บริเวณ "แก้มฝาย" หรือติดกับฝาย (ทำนบกั้นน้ำ) แต่ชาวบ้านจะสร้างหอไว้เฉพาะด้านที่มีคลองส่งน้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงบริเวณ เพาะ ปลูก ของฝายคนเท่านั้น ส่วนเวลาเลี้ยงผีก็จะเลี้ยงทั้ง 2 ผี พร้อมกันแต่การประกอบพิธี การเช่นอาหารหลักสำคัญและการกินเลี้ยงจะกระทำในด้านที่มีคลองส่งน้ำ ระยะเวลาที่ ประกอบพิธี คือก่อนลงมือไถหว่านหรือต้นฤดูฝน ระยะใกล้เคียงกับการไหว้ฝัပ္ย่ำ และ ไหว้ปีเจ้าบ้าน

1.1.3 ฝัฝ่ายปกครอง

ฝัฝ่ายปกครองนี้ชาวบ้านเรียกว่าฝัเจ้าบ้านหรือฝัเลื้อบ้านเชื่อกันว่าเป็นฝับรรพบุรุษผู้มากับเบ็กก่อตั้งหมู่บ้านครั้งแรก มีศักดิ์เป็นฝัเจ้าผู้ปกครองหมู่บ้าน เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ววิญญาณก็ยังคงทำหน้าที่ดูแลรักษาสมาชิกในหมู่บ้านอยู่ มีอำนาจบันดาลความเป็นไปต่างๆ ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตเช่นการทำมาค้าขาย การเดินทางไกล การสอบเรียนต่อ หรือสมัครงาน การเกณฑ์ทหาร ความอยู่ดีกินดีและความอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก การประกอบพิธีกรรมใหญ่จะกระทำช่วงเดือน 9 หรือก่อนลงมือไถหว่านและกระทำอีกครั้งในระยะเวลาปีใหม่หรือสงกรานต์ ขนาดของการเช่นไหว้ก็ต่างกัน ช่วงต้นฤดูฝนเป็นพิธีกรรมระดับชุมชนกระทำร่วมกันแต่ระยะที่ 2 ต่างคนต่างไปแยกเป็นแต่ละครัวเรือนแต่กระทำในวาระเดียวกัน นอกจากนี้ก็ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลที่ได้มีการ "บนบาน" ไร่อย่างไร ก็เป็นหน้าที่ที่จะประกอบพิธีเช่นสรวงเพื่อ "แก้บน" เอาเองเป็นรายๆ ไป

1.2 พุทธแบบชาวบ้าน (ผสมลัทธิพราหมณ์)¹

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อแบบพุทธที่ชาวบ้านเชื่อกันว่ามีพลังอำนาจดลบันดาลความเป็นไปต่างๆ นานาได้ ได้แก่ พระพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นพระพุทธรูปและวิญญาณที่อยู่ในระดับสูงสุด แต่โดยมากชาวบ้านมักมุ่งไปที่พระพุทธรูป พระธรรม หรือคัมภีร์ไบเบิลอันเป็นที่บรรจุคำสอนทางศาสนาและคาถาต่างๆ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา พระสงฆ์และเทวดา อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ ตลอดจน "เจ้ากรรมนายเวร" หมายถึงวิญญาณผู้ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเคยถูกตนประทุษร้ายชาติก่อนหรือชาตินี้และคอยเฝ้าติดตามรอการชดใช้กรรม สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้สามารถบันดาลทั้งด้านดีด้านร้ายได้เช่นเดียวกับผีดังที่กล่าวมาแล้ว

พุทธศาสนามีบทคำสอนหรือข้อปฏิบัติที่ชัดเจนให้ชาวบ้านถือศิลให้ทานหรือทำบุญ มีเมตตาธรรมลดการเบียดเบียน การปฏิบัติตนเป็นผู้สำรวมกาย วาจา ใจ อันจะส่งผลให้ได้รับ "บุญ" เป็นสิริมงคลแก่ทั้งชีวิตโลกนี้และโลกหน้า หรือได้ขึ้นสวรรค์ หากปฏิบัติตนนอกคำสอนก็จะได้รับผลร้ายในชีวิตและตกนรกเมื่อตายไป การฟังเทศน์ก็ถือว่าเป็นการสร้างบุญกุศล พระสงฆ์ มีบทบาทสำคัญในการเป็นสื่อตอบสนองวัตถุประสงค์แก่ชาวบ้าน เป็นผู้มื่ออำนาจในการ "ส่งผ่าน" อำนาจของพระพุทธเจ้า(ตามความเชื่อของชาวบ้าน) ให้ปกแผ่มายังหมู่บ้านผู้ซึ่งถวายตนเป็นพุทธมามกะ เป็นผู้ทำหน้าที่ให้ศิล

1. ความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบที่ปรากฏในพิธีกรรมประเภทนี้มีส่วนที่เป็นความเชื่อตามลัทธิพราหมณ์ผสมผสานอยู่บ้างแต่ไม่ชัดเจนนัก ดังนั้นจึงขอกล่าวรวมกันไปในขอบเขตของพุทธแบบชาวบ้าน

ให้พร สะเดาะเคราะห์ รดน้ำมนต์ สวดคาถามงคล ฯลฯ ซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ในลักษณะเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นการตอบสนองเจตนาารมณ์ของชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรม เห็นได้ในขณะที่การประกอบพิธีกรรมยังดำเนินอยู่ เป็นกระบวนการเบ็ดเสร็จซึ่ง "ผี" ให้ไม่ได้และมีลักษณะใกล้ชิด "สัมผัส" ตัวคนได้มากกว่าผี

นอกจากนี้พระยังทำหน้าที่เป็นผู้มีอำนาจในการเป็นสื่อติดต่อวิญญาณได้ด้วย ในพิธีกรรม ซึ่งชาวบ้านประสงค์จะ "อุทิศส่วนกุศล" ซึ่งได้แก่ข้าวปลาอาหารและเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ไปยังชาติผู้ล่วงลับ เทวดา อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ และเจ้ากรรมนายเวร เช่นในพิธีทานข้าวใหม่และทานกล้วยสลาก เครื่องเช่นถวายเป็นถวายพระ โดยระบุชื่อผู้ล่วงลับไว้กับเครื่องเช่นถวายนั้น พระจะทำหน้าที่สวด "เชิญ" วิญญาณเหล่านั้นให้มารับส่วนกุศลพร้อมทั้งให้พรแก่ผู้มาถวาย เป็นทำนองว่าพระก็ได้รับ "ผลบุญ" นั้นด้วย จึงให้พรเป็นการสนองคุณแก่ผู้ที่มา "ทำบุญ" พระจึงมีบทบาทเป็นทั้งผู้บันดาลอำนาจ ผู้รับการส่งผ่านอำนาจจากพระพุทธรเจ้า ซึ่งถือว่าเป็นผีระดับสูงสุด และเป็นทั้งสื่อติดต่อกับวิญญาณประดุจเป็นหมอสื่อด้วย

พิธีกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบนี้ เป็นพิธีกรรมที่มีรูปแบบค่อนข้างซับซ้อน กว่าพิธีกรรมในระบบความเชื่อแบบผี และเป็นพิธีกรรมขนาดใหญ่ระดับชุมชนทั้งสิ้น กระทำตั้งแต่ช่วงพืชผลต้นข้าว กำลังอยู่ในระยะสมบูรณ์เต็มที่พร้อมที่จะออกดอกออกผล ได้แก่ ทานกล้วยสลาก และยี่เป็ง ช่วงหลังการเก็บเกี่ยวได้แก่ ทานข้าวใหม่และปีใหม่ (สงกรานต์) พิธีกรรมเหล่านี้มีลักษณะ "เฉลิมฉลอง" ทุกพิธีกรรม เช่น การทานกล้วยสลากเป็นการ "ทำบุญ" ให้แก่พระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ เทวดา อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ และวิญญาณเครือญาติบรรพบุรุษ เป็นช่วง "ข้าวน้ำสมบูรณ์" ในระยะปลายฤดูฝน พิธียี่เป็งก็เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านเฉลิมฉลองการเสด็จนิวัติสู่นครของพระเวสสันดร การบูชาดวงสว่างในพิธีนี้ด้วยความประสงค์จะได้รับอานิสงส์ผลบุญให้ความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต และเป็นการประทานมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ (ดูจากสัญลักษณ์ประเภทพืชที่ใช้ประดับตกแต่งเป็นชุ่มประดู ได้แก่ มะพร้าว ต้นกล้วย ต้นอ้อย) พิธีทานข้าวใหม่ก็เป็นการฉลองความสำเร็จจากการเพาะปลูก ชาวบ้านเชื่อกันว่าการได้กิน "ข้าว" ที่ได้มาใหม่ๆ ในแต่ละปีการผลิตเป็นผลจากการช่วยเหลือคัลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะพระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ เทวดาอารักษ์และวิญญาณบรรพบุรุษ จึงมีการให้ทานข้าวใหม่เพื่อสนองคุณ จะได้ช่วยเหลือในปีการผลิตต่อไป เป็นต้น

2. วัตถุประสงค์

ในระบบการผลิตปัจจัยดำรงชีพ ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นหลักในสภาพสังคมที่ยังล้าหลังทางเทคนิควิทยาในการเอาชนะธรรมชาตินั้น ความคาดหวังสูงสุดในการประกอบกิจกรรมการผลิตก็คือ การมีอาหารอุดมสมบูรณ์เพียงพอแก่การยังชีพในแต่ละปีการผลิต สภาวะใดที่มีได้อำนวยความสะดวกหรือขัดแย้งต่อการดำเนินกิจกรรมการผลิต ย่อมเป็นสภาวะที่มนุษย์ไม่พึงประสงค์และต้องการเอาชนะ ความต้องการดังกล่าวจึงกลายมาเป็นข้อจําแนงหรือวัตถุประสงค์ในการบรรลุผ่านสภาวะนั้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์เป็นผลผลิตที่เกิดจากความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นความคาดหวังของมนุษย์ที่ต้องการจัดดุลยภาพของการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างตนเองกับธรรมชาตินั่นเอง

วัตถุประสงค์ของการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตร และความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ มีลักษณะเป็นข้อมุ่งต้องการที่ชัดเจนเกี่ยวกับการแก้ปัญหาด้านผลิต ซึ่งเป็นปัญหาเฉพาะหน้าในชีวิตนี้ และเกี่ยวกับชีวิตในโลกหน้า ดังนี้

2.1 . เพื่อ บังคับให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ได้แก่ พิธีแห่นางแมวขอฝน และ พิธีฟังธรรมปลาช่อน ซึ่งเป็นพิธีกรรมระดับชุมชน

2.2 . เพื่อให้มีปริมาณน้ำเพียงพอแก่การผลิต พิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ ได้แก่ พิธีไหว้ผีฝาย เป็นพิธีกรรมระดับชุมชนใหญ่ที่มีส่วนร่วมในการใช้น้ำจากแหล่งเดียวกัน

2.3 . เพื่อ ระดมแรงงานในการผลิตพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ ได้แก่ พิธีไหว้ผีปู่ย่า ป่อนผีเม็งและไหว้ผีฝาย ซึ่งเป็นพิธีกรรมระดับเครือญาติและชุมชน ตามลำดับ

2.4 . เพื่อ ป้องกันภัยเบียดเบียนพืชผลและให้ได้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย พิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ ได้แก่ พิธีแฮกนา เรียกขวัญข้าว และ ไหว้เจ้าที่สวน ทั้งหมดนี้เป็นพิธีกรรมระดับบุคคล

2.5 . เพื่อ ดอกย้าบพบาพหน้าที่ยของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการบันดาลความอุดมสมบูรณ์ และฉลองชัยในการเอาชนะธรรมชาติ พิธีกรรมที่ประกอบขึ้น เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์อันดับแรกในข้อนี้ ได้แก่ พิธีกรรมต่าง ๆ แทบทุกพิธีกรรม ส่วนพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์อันดับหลังและรวมทั้งอันดับแรกด้วย ได้แก่ พิธีทานข้าวใหม่ ยี่เป็ง และปีใหม่ (สงกรานต์) พิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นพิธีกรรมผสมผสานและถือปฏิบัติเป็นเทศกาลประจำปีดังกล่าวมาแล้ว

2. วัตถุประสงค์

ในระบบการผลิตปัจจัยดำรงชีพ ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นหลักในสภาพสังคมที่ยังล้าหลังทางเทคนิควิทยาในการเอาชนะธรรมชาตินั้น ความคาดหวังสูงสุดในการประกอบกิจกรรมการผลิตก็คือ การมีอาหารอุดมสมบูรณ์เพียงพอแก่การยังชีพในแต่ละปีการผลิต สภาวะใดที่มีได้อำนวยความสะดวกหรือขัดแย้งต่อการดำเนินกิจกรรมการผลิต บ่ออมเป็นสภาวะที่มนุษย์ไม่พึงประสงค์และต้องการเอาชนะ ความต้องการดังกล่าวจึงกลายมาเป็นข้อจําแนงหรือวัตถุประสงค์ในการบรรลุผ่านสภาวะนั้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์เป็นผลผลิตที่เกิดจากความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นความคาดหวังของมนุษย์ที่ต้องการจัดดุลยภาพของการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างตนเองกับธรรมชาตินั่นเอง

วัตถุประสงค์ของการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตร และความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ มีลักษณะเป็นข้อมุ่งต้องการที่ชัดเจนเกี่ยวกับการแก้ปัญหาด้านผลิต ซึ่งเป็นปัญหาเฉพาะหน้าในชีวิตนี้ และเกี่ยวกับชีวิตในโลกหน้า ดังนี้

2.1 . เพื่อ บังคับให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ได้แก่ พิธีแห่นางแมวขอฝน และ พิธีฟังธรรมปลาช่อน ซึ่งเป็นพิธีกรรมระดับชุมชน

2.2 . เพื่อให้มีปริมาณน้ำเพียงพอแก่การผลิต พิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ ได้แก่ พิธีไหว้ผีฝาย เป็นพิธีกรรมระดับชุมชนใหญ่ที่มีส่วนร่วมในการใช้น้ำจากแหล่งเดียวกัน

2.3 . เพื่อ ระดมแรงงานในการผลิตพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ ได้แก่ พิธีไหว้ผีปู่ย่า พ่อแม่เม็งและไหว้ผีฝาย ซึ่งเป็นพิธีกรรมระดับเครือญาติและชุมชน ตามลำดับ

2.4 . เพื่อ ป้องกันภัยเบียดเบียนพืชผลและให้ได้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย พิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ ได้แก่ พิธีแฮกนา เรียกขวัญข้าว และไหว้เจ้าที่สวน ทั้งหมดนี้เป็นพิธีกรรมระดับบุคคล

2.5 . เพื่อ ดอกย้าบเทาพทหน้าทีของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการบันดาลความอุดมสมบูรณ์ และฉลองชัยในการเอาชนะธรรมชาติ พิธีกรรมที่ประกอบขึ้น เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์อันดับแรกในข้อนี้ ได้แก่ พิธีกรรมต่าง ๆ แทบทุกพิธีกรรม ส่วนพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์อันดับหลังและรวมทั้งอันดับแรกด้วย ได้แก่ พิธีทานข้าวใหม่ ยี่เป็ง และปีใหม่ (สงกรานต์) พิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นพิธีกรรมผสมผสานและถือปฏิบัติเป็นเทศกาลประจำปีดังกล่าวมาแล้ว

ศักดิ์สิทธิ์นั้นๆตั้งอยู่ คล้ายกันเป็นทั้งสถานที่พำนักและศูนย์บัญชาการในการบันดาลอำนาจตามเจตน์จำนงของมนุษย์ สถานที่เหล่านี้จึงเป็นเอกลักษณ์ของ "ผู้อยู่อาศัย" เช่นเดียวกับมนุษย์ ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้และถือเป็น "สิ่งศักดิ์สิทธิ์" ด้วยเช่นกัน

3. สัญลักษณ์ ที่เกี่ยวกับวัตถุและสิ่งมีชีวิต

3.2.1 วัตถุประสงค์ ได้แก่ ดอกไม้ ข้าวตอก รูป เทียน ด้าย สายสิญจน์ และน้ำส้มป่อย การใช้วัตถุประสงค์เหล่านี้ในพิธีกรรมทุกชนิดโดยส่วนรวมแล้ว ใช้ในความหมายใกล้เคียงกัน ดอกไม้ เป็นองค์ประกอบสำคัญของพิธีทำหน้าที่ขยายพันธุ์ ทั้งมีสีสันสวยงาม กลิ่นหอมจรุงใจ ดอกไม้จึงเป็นสัญลักษณ์ของการก่อเกิดและความดีงาม ข้าวตอก เป็นข้าวที่นำมาคว่ำให้แตกพองมีสีขาวบริสุทธิ์ แลดูสวยงามคล้ายดอกไม้ เป็นสัญลักษณ์ของความมีค่าเพราะข้าวเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดที่ทำให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ นอกจากนี้ ภาพข้าวตอกแตกบาน ยังเป็นสัญลักษณ์ของการแตกออกงอกงามของพืชผลด้วย รูป เป็นเครื่องบูชาที่ทำมาจากเกสรดอกไม้บดอัดละเอียดใช้เผาเพื่อให้มีกลิ่นกรุ่นกระจาย กลิ่นรูปจึงทำหน้าที่คล้ายดอกไม้ในส่วนที่ใช้กลิ่นเป็นสื่อและเพิ่มความรู้สึกขรมขลังให้กับพิธี การใช้รูปเทียนในพิธีกรรมเกี่ยวกับผีและพระพุทธรูปเจ้าแตกต่างกันที่จำนวนอย่างแรกใช้รูปจำนวน 1 หรือ 2 ดอก อย่างหลังใช้ 3 ดอก ความหมายก็แตกต่างกันไป เทียน (ไฟ) เป็นสิ่งที่ให้พลังความร้อนและแสงสว่าง เทียนจึงหมายถึง ความเจริญความพาสูกหมายถึง พลังแห่งการทำลาย (ความชั่วร้าย) และพลังแห่งการเพิ่มขึ้น (ในด้านดี) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรูปแบบและเจตน์จำนงในพิธีกรรมนั้นๆ ด้ายสายสิญจน์ มีลักษณะเป็นเส้นยาว แต่ละเส้นเกิดจากการรวมกันของใยฝ้ายเล็กๆ มีลักษณะเหนียวแต่นุ่ม (ผิดกับด้ายที่ทำจากโรงงานอุตสาหกรรมที่ทั้งเหนียวและแข็งคมบาดเนื้อได้) มีความยาว ด้ายสายสิญจน์จึงเป็นสัญลักษณ์ของความผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และการสืบทอดออกไป ส่วนน้ำส้มป่อย ทางเหนือใช้ความหมายที่เป็นสิริมงคลจากคำว่าป่อย คือการปลดปล่อยให้สิ้นไป เมื่อใช้ร่วมกับน้ำจึงหมายถึงการชำระล้าง การจับไล่เสนียด ความไม่เป็นสิริมงคลทั้งหลาย ทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ของความเย็นชุ่มฉ่ำ ความอุดมสมบูรณ์

โดยเหตุที่วัตถุประสงค์และความหมายดังกล่าวมา คนจึงใช้สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงความเคารพบูชา ทั้งมีนัยถึง การอัญวยพรหรือความปรารถนาดีต่อผู้ที่ตนบูชา ตลอดจนแทนความคาดหวังผลจากการบูชานั้นๆ ว่าจะเป็นที่สิริมงคลผลดีแก่ตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์เช่นนี้

3.2.2 อาหารและน้ำ

ความอดอยากหิวโหยและความอุดมสมบูรณ์ของอาหารเป็นเงื่อนไขของความอยู่รอดของคน ดังนั้นในพิธีกรรมจึงมีการใช้อาหารและน้ำเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ทุกพิธีกรรม บทบาทของอาหารมิได้มีเพียงเพื่อเช่นสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น แต่เพื่อคนที่มาร่วมในพิธีกรรมด้วย

ลักษณะอาหารที่ใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ ตามคตินิยมดั้งเดิมนั้นเป็นอาหารพื้นบ้านแท้ๆ แม้ปัจจุบันส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นอาหารพื้นบ้าน แบ่งตามระดับโอกาสมี 3 ลักษณะ คือ อาหารเกียรติยศ อาหารธรรมดา และอาหารเฉพาะโอกาส

อาหารเกียรติยศ เป็นอาหารชนิดไม่ค่อยนิยมประกอบขึ้น เพื่อรับประทานในชีวิตประจำวัน (อาจจะเนื่องจากชาวบ้านไม่นิยมฆ่าสัตว์ที่ตนเลี้ยง) แต่จะใช้ในโอกาสพิเศษเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพิธีกรรมต่างๆ อาหารประเภทนี้ได้แก่ ลาบ หลู้ (ยำเลือดสดๆ) แกงอ่อม และแกงฮังเล รองลงมาได้แก่ แหนม เนื้อ(หมูและวัว) หอดหรือย่าง ยำจิ้น(เนื้อ)ไก่ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าอาหารเหล่านี้ประกอบขึ้นจากเนื้อสัตว์ (ขนาดใหญ่) ส่วนๆ ซึ่งสัตว์เหล่านี้ผูกพันอยู่กับชีวิตชาวบ้าน โดยเฉพาะวัวควายนั่นถือว่าเป็นสัตว์มีบุญคุณต่อคน ดังนั้นการใช้อาหารชนิดต่างๆ ประเภทนี้ จึงเป็นสัญลักษณ์ของการอุทิศและการให้เกียรติแก่สิ่งที่ตนเคารพบูชา ทั้งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ที่ตนคาดหวังให้เกิดขึ้นในอนาคต (อย่างน้อยก็ในปีการผลิตต่อไปข้างหน้า) นอกจากนี้เนื่องจากอาหารประเภทนี้ค่อนข้างหายากและราคาแพง (หรือแม้ในปัจจุบันจะหาไม่ยาก แต่ก็ยังราคาแพงอยู่)ผู้ที่จัดเตรียมไว้เช่นสรวงได้ต้องมีเงินมากพอ ดังนั้นอาหารประเภทนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่งด้วยในขณะเดียวกัน

อาหารธรรมดา หมายถึงอาหารพื้นบ้านทั่วไปที่ไม่เน้นโปรตีนจากเนื้อสัตว์เป็นหลัก ได้แก่ แกงวันเส้น(ปัจจุบันนิยมนำเป็นต้มจืด) น้ำพริก ผัดต่างๆ และแกงผักชนิดต่างๆ ที่ประกอบขึ้นรับประทานในชีวิตประจำวัน โดยมากนิยมใช้ประกอบเพื่อเลี้ยงแขกที่มาร่วมในพิธีกรรม

ส่วนอาหารเฉพาะโอกาส เป็นอาหารที่ไม่เน้นเกียรติยศหรือความเรียบง่าย แต่เน้นลักษณะเฉพาะของโอกาสที่ใช้ ซึ่งมักสืบทอดระบบประเพณีต่อๆ กันมาจนเป็นกฎเกณฑ์ เช่น มะพร้าวอ่อน ชนิดขนมบางชนิด อาหารควายบางชนิดเช่น ปลาย่างกบ เป็นต้น¹

1. ดูในพิธีกรรมพืชนฝีมิง บทที่ 3 "พิธีกรรมก่อนฤดูเพาะปลูก"

ลักษณะอาหารในพิธีกรรมแบ่งตามแนวความเชื่อผีกับพุทธ มีลักษณะต่างกัน ดังนี้

1. อาหารที่ใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับผี จะเน้นอาหารที่ได้จากเนื้อสัตว์ขนาดใหญ่และสด ดังเช่นในพิธีไหว้ผีฝ่าย เดิมจะมีการจุดลาภ้ว ควาย หรือหมูไปเผาในบริเวณพิธีแล้วจึงใช้เนื้อและอวัยวะส่วนต่างๆ ประกอบอาหารในบริเวณพิธีเช่นเดียวกัน อาหารสำเร็จที่ประกอบขึ้นจากเนื้อสดๆ ได้แก่

ลาบ ซึ่งเป็นการปรุงเนื้อสดด้วยเครื่องเทศและใช้เลือดและเครื่องในสัตว์ผสมด้วย เมื่อสำเร็จแล้วจะเป็นอาหารที่ยังมีสีแดงคล้ายเนื้อสดดั้งเดิม

หลู้ เป็นอาหารประเภท "ยำ" อีกชนิดหนึ่งที่ใช้เนื้อเลือดสดๆ ของสัตว์มาปรุงด้วยเครื่องเทศและมีส่วนผสมของเครื่องในสัตว์ ลักษณะการปรุงคล้ายลาบ ต่างกันที่ลาบเน้นส่วนที่เป็นเนื้อ และหลู้เน้นส่วนที่เป็นเลือดแลเห็นเหมือนยังคงเป็นเลือดสดๆอยู่เช่นกัน

แกงอ่อม เป็นอาหารประเภทแกง มีส่วนผสมของเนื้อ เลือด เอ็น และเครื่องใน (แทบทุกส่วนของอวัยวะสัตว์)

นอกจากนี้ก็มีข้าว น้ำ และเหล้า

ปัจจุบันตามที่ผู้วิจัยเข้าร่วมสังเกตการณ์ การทำพิธีไหว้ผีฝ่ายพบว่าชาวบ้านใช้หมูที่ "แสดง" ให้เห็นว่ามีอวัยวะครบ 1 ตัว เพื่อสื่อความหมายเท่ากับว่าเป็นหมูมีชีวิต แต่ที่จริงเป็นเพียงอวัยวะส่วนสำคัญส่วนต่างๆ ที่ซื้อมาจากตลาด ได้แก่ ส่วนที่เป็นหัว ขา 4 ขา หาง เนื้อ เครื่องในและเลือด นำมาปรุงเป็นอาหาร 3 ชนิด ดังข้างต้น

อาหารในพิธีไหว้ผีผู้ยาก็มีลักษณะเดียวกับอาหารในพิธีไหว้ผีฝ่าย แต่ไม่เน้นการแสดงออกถึง "การฆ่าสังเวชชีวิต" เวลาเช่นผีก็จะเช่นทั้งอาหารที่ปรุงสำเร็จและส่วนที่ยังสดๆ เหลือจากการปรุง

เนื่องจากการเช่นไหว้ผีผู้ย่า มีการประกอบพิธีแบบแยกอิสระจากพุทธและร่วมผสมผสาน ดังนั้นเวลาจะเช่นอาหารถึงผีผู้ย่า และผีวิญญาณอื่นๆ โดยผ่านพระเป็นสื่อ หรือมีการบรรณาการพุทธเข้ามาเกี่ยวข้องจึงเป็นอาหารที่ไม่เน้นของควาสดที่แสดงชัดเจนถึงการเบียดเบียนชีวิตสัตว์ตามแนวความเชื่อแบบพุทธ

ส่วนอาหารในการเช่นผีเจ้าบ้านก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่มีการหมนเวียนสับเปลี่ยนชนิดของสัตว์ ในแต่ละปีไม่ให้ซ้ำติดต่อกันได้แก่ เนื้อวัว เนื้อหมู เนื้อไก่ สำหรับเนื้อไก่จะเช่นทั้งในรูปไก่ต้มเป็นตัวและปรุงเป็นอาหารสำหรับอีกอย่างอื่น

การเน้นลักษณะอาหารดังกล่าว น่าจะเป็นเครื่องแสดงการอุทิศถวายชีวิต เลือดเนื้อ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดให้แก่ผี เพียงแต่ขอใช้ชีวิตสัตว์แทนชีวิตคน (1 คนหรือ 1 ตัว) เพื่อแลกกับการมีชีวิตรอดของคนส่วนใหญ่จากวิกฤตการณ์ต่างๆ โดยให้ผีเป็นผู้ช่วย ดูแลคุ้มครอง

2. อาหารที่ใช้ในพิธีกรรมพุทธ ไม่เน้นอาหารที่แสดงชัดเจนว่าได้มาจากการเบียดเบียนชีวิตสัตว์อย่างจงใจแบบผี แต่ก็ไม่ได้ถึงกับห้ามการใช้เนื้อสัตว์ปรุงอาหาร เพียงแต่ต้องเป็นอาหารที่ประกอบจนสุกแล้ว เช่น แกงอ่อม แกงฮังเล เนื้อย่าง แคมหมู ปลาปิ้ง-ทอด ฯลฯ และอาหารที่ประกอบขึ้นจากผักชนิดต่างๆ ไม่มีการเจาะจงชนิดอาหาร อาหารบางอย่างที่ใช้ถวายพระเพื่ออุทิศให้ผู้ตาย ก็จะเลือกอาหารที่ผู้ตายเคยชอบ แต่จะงดเว้นชนิดที่ขัดกับความเชื่อแนวพุทธ นอกจากนี้อาหารทำบุญมักจะทำให้ความสำคัญแก่อาหารประเภทของหวาน ขนมและผลไม้ด้วย

อาหารในพิธีกรรมพุทธ จึงเป็นสัญลักษณ์ของการให้ทานหรือทำบุญในความหมายของการมีความเมตตาหรือการให้เพื่อให้ผู้อื่นเป็นสุขและขณะเดียวกันอันสืบจากการให้นั้นก็ย่อมย้อนกลับมาตอบสนองตนเองด้วย

น้ำ น้ำเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ มีบทบาททั้งสำหรับการดื่มกินแก้กระหาย การชำระล้างการบิดเป่าทำลายสิ่งชั่วร้ายและการสร้างโลกจำลอง ในแทบทุกพิธีกรรมเมื่อมีการเซ่นอาหารก็ต้องมีน้ำดื่มด้วย ในบางพิธีกรรมเช่นรดน้ำดำหัวใน พิธีปีใหม่ น้ำถูกใช้ในความหมายเพื่อแสดงความคารวะต่อผู้อาวุโสและการให้อภัย น้ำในบางพิธีกรรมเป็นสื่อน้ำพลังไสยเวทย์บิดเป่าทำลายสิ่งชั่วร้ายอัปมงคล เช่น การประพรมน้ำมันดีเพื่อสะเดาะเคราะห์ในพิธีปีใหม่ ส่วนในพิธีแห่นางแมวของฝนชาวบ้านสาदनน้ำเป็นฝอยลงมารดแมวและจมนวแห่เป็นการจำลองภาพความคาดหวังว่า "ฝนตกแล้ว" หรือในพิธีฟังธรรมปลาช่อน กาละมังน้ำขนาดใหญ่บรรจุปลาหอย คือภาพจำลองของห้วงน้ำกว้างใหญ่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์นานาชนิด จึงกล่าวได้ว่า น้ำ ในพิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความผาสุกปราศจากภัยร้ายใดๆในชีวิต และเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ประดุจการรวมตัวของสายน้ำ)

3.2.3 สัตว์และพืช

สัตว์ สัตว์ที่ชาวนานำมาเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์มีทั้งสัตว์น้ำ สัตว์บก มีทั้งสัตว์ปีก สัตว์ 2 เท้า และสัตว์ 4 เท้า ได้แก่ ปู ปลา หอย กบ นกกระยาง (ใช้ไม้แกะสลักแทน) ตาเหหลวง(ตาเหยี่ยวชนิดหนึ่ง ใช้ไม้ไผ่สานเป็นสัญลักษณ์แทน) ไก่ หมู วัว ควาย ช้าง เสือ สัตว์ต่างๆ เหล่านี้เข้ามี "ส่วน" ในพิธีกรรม 2 ลักษณะ คือ เป็นฝ่ายรับ การปลดปล่อยด้วยแรงเมตตาจากมนุษย์เช่น

สัตว์น้ำใน พิธีพิธีกรรมปลาช่อน และเป็นฝ่ายที่ต้องอุทิศให้แก่มนุษย์ทั้งแรงงานและชีวิต เช่น¹ ตาแหลวทำหน้าที่เผ่าดูแลไรนา ไก่ หมู วัวและควาย สัตว์ชนิดนี้เป็นอาหาร ไก่ในพิธีพืชนผี และ ปีใหม่ ทำหน้าที่อุทิศแรงงานและความเจ็บปวด (ชนไก่) เพื่อความพึงพอใจสนุกสนานของมนุษย์ นอกจากนี้ แมว ซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงในบ้านดูคล้ายไม่ได้มีบทบาทสำคัญนักต่อชีวิตประจำวันของชาวนาจะกลายเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรมขอฝน ในฐานะที่มีพลังอำนาจในการเรียกร่องให้ ฝนตกได้

พืช พืชที่ถูกนำมาใช้ประกอบพิธีกรรมประเภทนี้นั้น มีหลายชนิดหลายลักษณะ กล่าวคือ เป็นพืชประเภทใช้เป็นอาหาร ซึ่งนำมาใช้ในพิธีกรรม 2 ลักษณะคือ เป็นเมล็ดบ้างเป็นต้นอ่อนบ้าง ได้แก่ เมล็ดข้าว เมล็ดฝ้าย ในพิธีพืชนผีเมือง ต้นกล้าข้าว ในพิธีแขกนา กล้าย อ้อยและมะพร้าว ในพิธีทานก๋วยสลากและยี่เป็ง อีกประเภทหนึ่งเป็นพืชยืนต้นขนาดใหญ่อายุยืนและให้ร่มเงาได้มากได้แก่ ต้นโพธิ์ และต้นแก้ว (พิทูล) และพืชอีกประเภทหนึ่งที่มีชื่อเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์คือ เกียงพะเม็ง ในพิธีพืชนผีเมือง นอกจากนี้ยังมีเมล็ดพืชเถาวัลย์ป่าอีกชนิดหนึ่งคือ สะบ้า ซึ่งปัจจุบันหายากมากแล้ว เมล็ดพืชชนิดนี้ใช้สำหรับการละเล่นในพิธีกรรม

จากลักษณะและบทบาทหน้าที่ของสัตว์และพืช ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวมาข้างต้น ทำให้พิจารณาได้ว่าสัตว์และพืชชนิดและประเภทต่างๆ นี้มีความหมายในทางส่งเสริมสนับสนุนความอุดมสมบูรณ์ทั้งสิ้น กล่าวคือ เป็นสัญลักษณ์ของการได้ "กินอิ่มหน้า" และ "สำราญ" (การละเล่น) สภาพเศรษฐกิจก็มี "ข้าวในนา ปลาในน้ำ" พืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ ถึงอกงามเจริญดี สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยให้ชีวิตเป็นสุขและยั่งยืน (ตั้งต้นโพธิ์ต้นแก้ว) รวมไปถึงชุมชนที่ตนมีชีวิตแนบแน่นเป็นส่วนหนึ่งด้วย

3.2.4 เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ

ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ มีการใช้วัตถุสัญลักษณ์ประเภทเครื่องมือเครื่องใช้อยู่หลายประเภท ได้แก่

1. ดุניתานปรัมปราเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน Richara Davis. "Tolerance and Intolerance of Ambigvity in Northern Thai Myth and Retual" *Ethnology*, XIII, 1, (1974), pp. 1-24. และในชลธิรา สัตยาวัฒนา "ที่มาและความหมายของ"ตาแหลว": วิเคราะห์จากตำนาน" และ "ที่มาและความหมายของ"ตาแหลว" วิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณ" ใน ลัวะเมืองน่าน 2530

เครื่องมือเครื่องใช้เกี่ยวกับการเพาะปลูกและการทำมาหากิน เช่น โถ ควาด ในพิธีฟ้อนผีเม็ง ซึ่งเป็นอุปกรณ์ใช้ในกระบวนการปลูกข้าว การใช้อุปกรณ์เหล่านี้ใน พิธีประกอบกับรูปแบบกิจกรรมที่เลียนแบบชีวิตทางการผลิตเป็นสิ่งบอกเตือนว่าจวนจะถึง เวลาลงมือเพาะปลูก ซึ่งต้องผ่านกระบวนการที่ยากลำบากเหล่านี้ ถึงเวลาที่ "พวกเรา" จะต้องร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และจำเป็นที่ปู่ย่าบรรพบุรุษจะต้องช่วย อำนวยผลในการผลิตด้วย พัดไม้ไผ่(กำ) ใช้พัดวิถากข้าวเปลือกและเศษฟางก่อนขนข้าว ขึ้นเก็บในยุ้งฉาง) และปลั้วไม้ (ผาก) ใช้คน, เกลี่ยและโกยข้าวในระหว่างการพัดวี ตลอดจนการตัดข้าวบรรจุภาชนะเพื่อเตรียมขนขึ้นยุ้ง และเสื่อไม้ไผ่สานที่ใช้รองข้าว เปลือกขณะพัดวีให้ข้าวกระจัดกระจายกล่นลงเปื้อนดินทรายบนพื้นนา อุปกรณ์ทั้ง 3 ชนิด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการทำพิธีเรียกขวัญข้าว แม้จะไม่มีบทบาทชัดเจนนอกจากรอ ให้ผู้ประกอบพิธีขนขึ้นเก็บไว้ในยุ้งร่วมกับข้าวเปลือกแต่ก็เป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงการได้ เผ่าดูแลอย่างอ่อนโยนทะนุถนอมทั้งโอบอุ้ม(เสื่อ) พัดวี และขับไล่สิ่งปฏิญูลออกไปจาก "กาย" ข้าว ซึ่งได้ผ่านกระบวนการ "ปลดปล่อย" ออกจากต้น(รวง) มาอย่างรุนแรง คือ การ"นวด" (ใช้ไม้เป็นลำตีฟาดให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง) ด้วยวิธีการ"สื่อสาร" กับ"ข้าว" (ซึ่งคงเสียขวัญมาจากกระบวนการนวดดังกล่าว) เช่นนี้ย่อมเป็นการเรียก "ขวัญ" ข้าวให้กลับมายุ่งอยู่ในยุ้งอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ทั้งนี้โดยมีแม่"โกสก" หรือ แม่รรณีช่วยนำพามาส่งอีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีกระดิ่ง สากครกกระเดื่องคั้นยอ (คั้น ก้าวและก้องแก้ง) และมะระกัว(อุปกรณ์ปั่นด้วยทองคำ) ซึ่งปัจจุบันไม่มีบทบาทในพิธีกรรม เพราะพิธีกรรมไหว้ผีนางด้ง ไหว้ผีก้องแก้ง และไหว้ผีมะระกัวไม่มีปรากฏอีกแล้ว

ดาบ ในพิธีฟ้อนผีเม็ง ก็เป็นสัญลักษณ์ของการหาเลี้ยงชีพด้วยการล่าสัตว์ และใช้ในการป้องกันข้าศึกศัตรู

เครื่องมือเครื่องใช้ประเภทการละเล่น ได้แก่ สะบ้า (กล่าวแล้ว) มะกอน (ลูกช่วง) และบ้องไฟ เป็นสัญลักษณ์ของความสนุกสนานมีความสุขสมบูรณ์พูนสุข โดย เฉพาะบ้องไฟนั้นเป็นสัญลักษณ์ของการทะเลาะทะเลายเมฆฟ้าให้ "เท" ห่าฝนลงมา หรือ การเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์บนดินกับเทวดาบนฟ้าสรวงสวรรค์ บอกให้เทวดาทำหน้าที่ ของตน

เครื่องมือเครื่องใช้ส่วนตัวและอื่นๆ ต่างก็ถูกใช้อย่างมีความหมายในแต่ละ พิธีกรรม เช่น เสื่อผ้าที่นำไปเข้าพิธีสะเดาะเคราะห์ในพิธีเทศกาลปีใหม่ หมายถึง การ ได้ปิดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกจากเครื่องห่อหุ้มปกป้องร่างกายแล้ว เสื่อผ้าในชุดพิธีฟ้อนผีเม็ง เป็นสัญลักษณ์บอกกล่าวถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ และเสริมสร้างความ ขลังศักดิ์สิทธิ์ให้กับพิธีกรรม นอกจากนี้ก็มี กระจก หวี ช่องผม แป้งผัดหน้า ที่ใช้ใน พิธีแฮกนา (ถวายแม่โพสพ) และพิธีฟ้อนผีเม็ง นอกจากจะเพื่อถวายความพึงพอใจแก่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วยังหมายถึงความมีชีวิตชีวาหรือความเจริญสุขอีกด้วย

นอกจากนี้ยังมีเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทอื่นๆ เช่น ไม้ง่ามค้ำคันโพธิ์ ในพิธีสืบชะตาบ้าน เป็นสัญลักษณ์ของการค้าจุนให้(ชีวิต)ยืนยง รั้วราชวัตรที่ใช้ล้อมวิหารหรือคันโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์แสดงขอบเขตปริมณฑลของหมู่บ้าน (เป็นการจำลองภาพจริง) ให้อยู่ภายใต้การปกปักษ์รักษาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ที่เชยงมาในพิธี) แพนด้นกล้วยหรือกระทง เป็นพาหนะส่งทอดเคราะห์ร้ายให้หลุดลอยปล่อยปลัดไปตามกระแสน้ำในพิธียี่เป็ง

จะเห็นได้ว่าการเจาะจงเลือกเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ดังกล่าวนั้นเพราะสิ่งเหล่านี้สามารถสื่อความหมายที่จะบอกกล่าวถึงงานความมุ่งหวังในด้านความอุดมสมบูรณ์ได้นั่นเอง

สำหรับเครื่องดนตรี¹ ในพิธีกรรมก็จัดว่าเป็นสัญลักษณ์ประเภทเครื่องมือเครื่องใช้อีกประเภทหนึ่ง มีบทบาทอย่างเอาจริงเอาจังก็ใน พิธีพ่อนผีเม็ง ในพิธีกรรมนี้กล่าวได้ว่าเครื่องดนตรีทำหน้าที่เป็นสื่อติดต่อกับวิญญาณ เป็นเครื่องควบคุมการดำเนินพิธีแต่ละขั้นตอนตลอดจนให้ความสนุกสนานครึกครื้นในบรรยากาศของพิธีกรรม และเป็นทั้งเครื่องแสดง "อำนาจบารมี" ของผู้ประกอบพิธีกรรมด้วย ทั้งนี้เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมากในการจ้างวงดนตรีพื้นบ้านมาบรรเลงในงาน นอกจากนี้ กลอง ยังเป็นเครื่องดนตรีอีกประเภทที่มีบทบาทในพิธีกรรมคือ ใช้ในอภยะการจบกันจ้ทศนัมมหาชาติแต่ละกันจ้ทในพิธียี่เป็ง

3.2.5 สี

ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ มีการใช้สีเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายเช่นเดียวกับพิธีกรรมประเภทอื่นๆ โดยเฉพาะเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสี²

สีขาว-สีแดง ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตและวิญญาณ

W. Turner³ ศึกษาการใช้สีเป็นสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของชาว Ndembu พบว่าการใช้สีขาวเป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีชีวิตอยู่กับบรรพบุรุษ

-
1. ดูทัศนะเกี่ยวกับการใช้ดนตรีเป็นสัญลักษณ์ในพิธีกรรมใน ปราณี่ วงษ์เทศ "ความสัมพันธ์ระหว่างการเล่นและพิธีกรรมของความเชื่อทางศาสนา" ใน คติความเชื่อโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย น. 30-34
 2. ดูใน ฉลาดชาย รมิตานนท์ กล่าวถึงการใช้สีของผ้าคาดเอวของม้าจ้ ใน ผีเจ้านาย หน้า 123-124
 3. Turner, Victor W. "Colour classification in Ndembu Ritual in Anthropological Approaches to the Study of Religion" pp 65

เป็นสื่อติดต่อระหว่างผู้มีชีวิตกับผู้ตายแล้วและได้อ้างถึงการศึกษาของ Charles p. Mountford¹ ว่าในความเชื่อของชนเผ่าดั้งเดิมนั้นจะเต็มไปด้วยการใช้ผ้าและเลือดอยู่เสมอ ด้วยเพราะเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสิ่งมีชีวิตทั้งปวง น้ำและเลือดเป็นปัจจัยที่ทำให้มนุษย์และสัตว์แข็งแรง

พิธีไหว้ศพของชาวนาภาคเหนือนี้กล่าวได้ว่าการให้ความหมายของสีขาวและสีแดงในพิธีกรรมมีลักษณะคล้ายคลึงกับชาว Ndembu ดังกล่าว จะเห็นได้จากในพิธีพืชมะเขีง "ผ้าห้อย" ซึ่งแขวนไว้กับขื่อเป็นผ้าสีขาวล้วน "ผ้าห้อย" นี้มีไว้สำหรับเป็นสื่อให้วิญญาณบรรพบุรุษเข้าถึงรูปร่างของเครือญาติในสายสกุล ผู้ที่เข้าไปเกาะจับชบหน้ากับ "ผ้าห้อย" นั้นแล้วจะมีอาการผัดไปจากปกติในช่วงเวลาไม่นานเช่น สำแดงกำลังโดยการโยนตัวเองพร้อมกับเต้น หรือกระหิบบเท้าไปมาแล้วก็ปล่อยผ้าก้าวออกมาวิ่งรำด้วยท่วงท่าอิสระตามจังหวะดนตรี ซึ่งบรรเลงอย่างเร้าใจ ส่วนด้ายผูกมือซึ่งบรรพบุรุษ (ปู่ย่า) ที่มาร่วมในพิธีโดยการเข้าถึงในร่างของผู้อาวุโสจะใช้ผูกข้อมืออำนวยการให้ลูกหลานตน ในพิธีนี้จะใช้ด้ายสีขาวและสีแดงพันเป็นเกลียวหลวมๆ รวมเป็นเส้นเดียวกัน สีขาวแดงของด้ายผูกมือนี้นั้นแสดงถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของวงศ์ญาติหรือสายเลือดในสายสกุลเดียวกัน เป็นสัญลักษณ์ของการตอกย้ำถึงความเป็นหมู่พวกเดียวกันและการยอมรับซึ่งกันและกันระหว่างผู้มีชีวิตอยู่ (สีแดง) และผู้ล่วงลับแล้ว (สีขาว)

นอกจากนี้อาหารสำคัญในพิธีไหว้ศพต่างๆ ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ยังเน้นการใช้อาหารสีขาวและสีแดงด้วย ในพิธีพืชมะเขีง ได้แก่ ขนมหั้วแห้งขาว หั้วแห้งแดง ขนมหั้วเขียวขาว ขนมหั้วเขียวแดง ขนมหั้วขาวแดง ขนมหั้วแดง ในพิธีไหว้ศพปู่ย่า ผู้เจ้าบ้านและผู้ฝ่าย อาหารหลักได้แก่ ข้าว(สีขาว) น้ำ(สีขาว) ลาบ(แดง) และหู้(ยำเลือดสีแดงสดๆ) สัญลักษณ์สีขาวสีแดงในอาหารเหล่านี้จึงเป็นสื่อที่ให้ความหมายเช่นเดียวกับผ้าและด้าย ดังกล่าวข้างต้น กล่าวให้ชัดก็คือ สีขาวหมายถึง ความไร้ชีวิต(ปราศจากเลือดเนื้อ : ผี) และสีแดง หมายถึง ความมีชีวิต(ความมีเลือดเนื้อ : คน) ซึ่งดูสอดคล้องกับคติของจีนที่นิยมใช้ผ้าขาวบูชาผีและใช้ผ้าแดงบูชาคน²

1 Ibid. ,pp. 74

2 ดูใน สุรสิงห์สำรวม จิมพะเนาวิ.อ้างแล้ว หน้า 8

สี่คำ ความอุดมสมบูรณ์

ในพิธีกรรมประเภทนี้¹ มีการใช้สี่คำเป็นสัญลักษณ์แทนความหมายเพียงพิธีกรรมเดียวได้แก่ พิธีแห่หน้าแมวของฝน แมวที่ถูกคัดเลือกมาประกอบพิธีต้องเป็นแมวสี่คำ โดยชาวบ้านเชื่อกันว่าจะทำให้พิธีศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น (แต่ปัจจุบันจะไม่ค่อยเคร่งครัดนัก) ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นความเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของสัตว์ในพิธีกรรมว่าแมวมักบทบาทในการร้องขอฝนหรือทำให้ฝนตกได้ สี่คำของแมว จึงน่าจะหมายถึงเมฆฝนหรือความอุดมสมบูรณ์ เช่นเดียวกับสี่คำในพิธีขอฝนของชาว Ndembu (ซึ่งน่าจะเกิดว่าสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของชาวนาภาคเหนือของไทยนี้ จะมีลักษณะคล้ายคลึงกับของชาวนา Ndembu หลายประการ)

3.3 สัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับกิจกรรม

กิจกรรมสัญลักษณ์ในพิธีกรรม เป็นรูปแบบการกระทำที่ถูกกำหนดให้ปฏิบัติอย่างมีกฎเกณฑ์ชัดเจน และเป็นสิ่งที่มีได้กระทำในยามปกติ แม้ว่าหลายๆ กิจกรรมจะเลียนแบบการกระทำในชีวิตจริงก็ตาม กิจกรรมดังกล่าวนี้จึงเป็นสัญลักษณ์แทนความหมายตามวัตถุประสงค์ในพิธีกรรมนั้น ๆ

กิจกรรมสัญลักษณ์ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือประมวลได้ 3 ลักษณะ ดังนี้²

3.3.1 การบวงสรวงบูชาหรือการทำบุญ กิจกรรมขั้นนี้เป็นกิจกรรมเบื้องต้นของการประกอบพิธีกรรม ประกอบด้วยกรอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มารับเครื่องเช่น สรวงหิ้งอาหารและความสูงสำราญ (ในบางพิธีกรรม) การถวายเครื่องตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการเสนอเงื่อนไขหรือข้อเรียกร้องตามเจตน์จำนง ทั้งนี้โดยใช้โวหารหรือคำอธิษฐานแล้วแต่ลักษณะพิธีกรรมและผู้ประกอบพิธีกรรม กิจกรรมขั้นตอนนี้กล่าวได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของพิธีกรรมและปรากฏในทุกพิธีกรรม ลักษณะกิจกรรมจะเริ่มตั้งแต่การวาง (ถวาย) ถาดหรืออุปกรณ์เครื่องเช่นถวายเป็นแล้วจตุรปูห์เทียนถือ (พาน) ดอกไม้พนมมือพร้อมกับกล่าวโวหาร (หรืออธิษฐาน) บางพิธีกรรมจะมีการกรวดน้ำ "อุทิศส่วนกุศล" ไปด้วยในขั้นตอนสุดท้ายของพิธีกรรมกล่าวได้ว่ากิจกรรมในขั้นนี้ เป็นการแสดงออกถึงความตระหนักในพันธะ

1 Ibid , pp 72-73

2 ปราณีย์ วงษ์เทศ เรื่องเดียวกัน หน้า 17 กล่าวว่าส่วนประกอบสำคัญของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนามี 3 ประการ ได้แก่ การเซ่นสรวงบูชาหรือทำบุญ การกินเลี้ยง และการละเล่นรื่นเริง การศึกษาของผู้วิจัยครั้งนี้ค่อนข้างจะสอดคล้องกับข้อเสนอดังกล่าว

ระหว่างกันและกันของคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ที่ตนนับถือ) ด้านหนึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ "ความกตัญญูรู้คุณ" แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็นการ "เรียกร่องบุญคุณ" ซึ่งดูเหมือนเป็นลักษณะขัดแย้งกันอยู่ แต่อย่างไรก็ตามกิจกรรมดังกล่าวนี้เป็นเครื่องชี้ว่ามนุษย์เออนั้นยังสำนึกในความมีอำนาจของตนอยู่หาใช่ยอมจำนนพึ่งพาสังค์สิทธิ์แต่ฝ่ายเดียวไม่

3.3.2 การกินเลี้ยง กิจกรรมขั้นนี้ไม่มีปรากฏในพุทธพิธีกรรมในปัจจุบัน เนื่องจากการลดหย่อนทางด้านรูปแบบด้วยความจำเป็น เช่น พิธีแอกนา ซึ่งเดิมมีการเช่นด้วยเหล้าไหใหญ่ หลังจากเสร็จพิธีก็จะ "กินเลี้ยง" กันระหว่างคนในครอบครัวด้วยอาหารเช่นนั้น ปัจจุบันไม่มีอีกแล้ว จึงทำให้กิจกรรมการ "กินเลี้ยง" หดไปด้วย

เมื่อเสร็จสิ้นคำกล่าวไวหามแล้ว ผู้ประกอบพิธีก็จะรอให้สังค์สิทธิ์ได้ "กินให้อิ่มหน้า" เสียก่อน หลังจากนั้นจึงกล่าวไวหามย้ำเตือนบทบาทหน้าที่ที่สังค์สิทธิ์จะต้องอำนวยผลด้านดีแก่ตนแล้ว "ขออนุญาต" กิน "ข้าวก้นเหลือ" (ซากเดน) อาหารเหล่านี้แล้วก็นำมาแจกจ่าย "กินเลี้ยง" ร่วมกัน

การกินเลี้ยงในพิธีกรรมเช่นนี้ เป็นสัญลักษณ์ของการเฉลิมฉลองยินดีในอันที่จะได้รับความอุดมสมบูรณ์ ในปีการผลิตต่อไป นอกจากนี้ยังหมายถึง การร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมกินร่วมใช้ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งระหว่างคนกับสังค์สิทธิ์และระหว่างคนกับคนด้วยกัน เหนือสิ่งอื่นใด การได้ "กินอย่างอิ่มหน้าสำราญ" คือสัญลักษณ์ของการมีความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง

3.3.3 การละเล่นรื่นเริง เป็นกิจกรรมสัญลักษณ์ที่กระทำต่อเนื่องจากการเช่นสรวงบูชาหรือทำบุญ หรืออาจจะพร้อมๆกับการกินเลี้ยงก็ได้ ลักษณะของการละเล่นรื่นเริงในพิธีกรรม มีทั้งรูปแบบที่เป็นจริงและรูปแบบจำลอง มีทั้งการละเล่นที่ไม่จำกัดโอกาสและการละเล่นที่จำกัดโอกาสดังเช่นการละเล่นในเทศกาลปีใหม่ (สงกรานต์) จัดว่าเป็นการละเล่นจำกัดโอกาส ซึ่งได้แก่ การเล่นสาดน้ำ . การเล่นสบบ้าแบบต่างๆ การเล่นมะกอน การเล่นผีนางด้ง ผีมะกวกและการเล่นชนไก่ การละเล่นเหล่านี้จะใช้เล่นกันเฉพาะในเทศกาลปีใหม่เท่านั้นและปัจจุบันก็ไม่ปรากฏ อีกแล้ว โดยเฉพาะการเล่นชนไก่เพิ่งจะเล่นครั้งสุดท้ายเมื่อพ.ศ. 2528 นี้เองเนื่องจาก ปัญหาทางกฎหมายบ้านเมือง การละเล่นในพิธีพืชมึงแบบที่ให้ผีเข้าร่างทรงแล้วร้ายรำ เป็นการละเล่นที่เป็นรูปแบบจริง ส่วนการละเล่นตามประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่จำลองมา "แสดง" ในพิธีนั้นถือเป็นการละเล่นรูปแบบจำลอง

ส่วนการละเล่นรื่นเริงชนิดไม่จำกัดได้แก่ การละเล่นในพิธีไหว้ผีเจ้าบ้าน ซึ่งจะมีการเล่นขับชอโต้ตอบกันอย่างสนุกสนานครึกครื้นโดยที่ไม่มีการ "จ้าง" ศิลปินแต่ ศิลปินจากหมู่บ้านใกล้เคียงจะมาให้ความร่วมมือเอง แต่ปัจจุบันการละเล่นในพิธีกรรมนี้ ก็หมดไปเช่นเดียวกัน

การละเล่นรื่นเริงในพิธีกรรมด้วยลักษณะต่างๆ ดังที่กล่าวมาเป็นการแสดง ความหมาย 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก เป็นการแสดงความยินดีปรีดาและความเบิกบานหรรษาอันเป็นสื่อ บ่งถึงความรู้สึกเป็นสุข

ลักษณะที่สอง เป็นการสื่อความหมายเตือนย้าถึง วาระการผลิตและวงจรชีวิต ในช่วงต่างๆ ลักษณะนี้จะมีปรากฏเฉพาะในพิธีพืชมอซึ่งกำหนดการละเล่นเป็นตอนๆ ตามภาพแสดงจำลองช่วงวาระต่างๆ ของวิถีชีวิตเช่น เล่นชนไก่ สะบ้า เป็นภาพจำลอง แสดงช่วงเทศกาลปีใหม่ อันเป็นขั้นตอนการ "แสดง" ตอนที่เกี่ยวกับการเพาะปลูกและ เก็บเกี่ยว หรือจะกล่าวอีกลักษณะหนึ่งว่าขั้นตอนต่างๆ ที่กระทำการ "แสดง" ในพิธี พืชมอซึ่งเป็นการละเล่น (ของผี) จำลอง เพื่อให้โอกาสแก่ผีบรรพบุรุษได้สนุกสนานพึง พอใจอย่างเต็มที่ที่กว่าได้ แต่กล่าวในแง่ความหมายแท้จริงแล้วน่าจะเป็นการสื่อความหมายถึง บรรดากลุ่มญาติทั้งหลายที่มาในงานพิธีว่าจนถึงเวลาแห่งการลงแรงทำไร่ไถนาแล้วขอให้ ทุกคนจงเตรียมพร้อมและสามัคคีแรงงานกันในปีการผลิตที่จะมาถึงนี้

4. บุคคล

ในบริบทของการศึกษารึ้นนี้ กล่าวได้ว่ามนุษย์มีบทบาท 2 สถานะ กล่าวคือ สถานะแรกเป็นมนุษย์ผู้อยู่ในโลกของการทำมาหากิน เพื่อเอาชีวิตรอดจากสภาวะไม่ แน่นนอนของธรรมชาติ ดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กับธรรมชาติ สถานะที่สองมนุษย์เป็นผู้สร้าง- สรรค์ระบบสัญลักษณ์และติดต่อสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อให้บรรลีวิตุดประสงค์ของตน นั้นก็คือ มนุษย์เป็นองค์ประกอบหนึ่งในพิธีกรรมและมีบทบาทที่แน่นอน ในที่นี้ผู้วิจัยใช้ คำว่า "บุคคล" เพื่อให้มีความหมายเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น บุคคลในพิธีกรรมเกี่ยวกับการ เกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือมีบทบาทต่างๆ กัน 3 ลักษณะ ดังนี้

4.1 **ผู้ประกอบพิธีกรรม** คือ ผู้เป็นเจ้าของวัตถุประสงค์ในการประกอบ พิธีกรรม ซึ่งอาจเป็นผู้ที่เผชิญกับวิกฤตการณ์โดยตรง หรือเป็นผู้ที่มี "ผลได้ผลเสีย" โดย ตรงจากการประกอบพิธีกรรมนั้นๆ ทั้งเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายและอื่นๆ ในการ ประกอบพิธีกรรมด้วย เช่น

ในพิธีแขกนา ผู้ประกอบพิธีก็คือ ชายชาวนาเจ้าของที่นาหรือผู้ที่จะทำการปลูกข้าวของคนในที่นั้นๆ (อาจเป็นนาเช่า) เขาจะเป็นผู้เลือกหา "วันดี" สำหรับกระทำพิธี และจัดหาวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เอง (แต่ในพิธีนี้ชายเจ้าของการผลิตจะมีบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวก เพราะเขาต้องกระทำพิธีเองทั้งหมด) ผลจากการประกอบพิธีกรรมจะตกเป็นของเขา (และครอบครัว) เท่านั้น

ในพิธีทานข้าวใหม่ ชาวบ้านทุกครัวเรือนเป็นผู้ประกอบพิธี เขาเหล่านั้นจะเป็นผู้จัดหาและเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ปัจจัยไทยทานต่างๆ เองและเป็นผู้รับผลแห่งการประกอบพิธีนั้นเอง เป็นต้น

4.2 **ผู้อำนวยพิธี** คือ ผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญหรือมีประสบการณ์ในการประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านเรียกว่า "ตั้งเจ้า" ผู้อำนวยพิธีจะเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในพิธี เป็นผู้กำหนดและควบคุมขั้นตอนการปฏิบัติทุกอย่าง ทั้งยังอาจทำหน้าที่พิเศษที่คนธรรมดาทำไม่ได้หรือไม่มีสิทธิ์จะทำ เช่น เป็นผู้ติดต่อกับวิญญาณ ซึ่งผู้อำนวยพิธีที่ทำหน้าที่นี้ต้องมีวัตรปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่ผิดจากคนธรรมดา เช่น ต้องปฏิบัติตามข้อห้ามในเรื่อง การรับประทานอาหาร เป็นต้น นอกจากนี้ในบางพิธีกรรมผู้อำนวยพิธีจะต้องมีคุณสมบัติเป็นที่ยอมรับในสายตาของชาวบ้านด้วย เช่น

ในพิธีกรรมเกี่ยวกับผี เช่น ไหว้ผีปู่ย่า ผู้อำนวยพิธีจะเป็นหญิงอาวุโสในครอบครัวที่ถือว่าเป็น "เค้าผี" (เค้า: ต้นสกุล) ส่วนตัวแทนเครือญาติจากครัวเรือนต่างๆ จะเป็นทั้งรูปทั้งผู้ประกอบพิธีเพราะร่วมกันรับผิดชอบออกค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีและเป็นผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมด้วย ในขณะเดียวกัน

ส่วนในพิธีพืชมินึง นั้น แม้ว่าจะเป็นพิธีกรรมไหว้ผีปู่ย่าอัฐรูปแบบหนึ่ง แต่ผู้อำนวยพิธีจะเป็นหญิงผู้มีประสบการณ์ชำนาญในการจัดพิธี เรียกว่า "ตั้งเจ้า" ซึ่งเป็นบุคคลนอกสายสกุล ส่วนหญิงอาวุโสผู้เป็น "เค้าผี" นั้น จะถูกลดอันดับฐานะลงมาเป็นผู้ประกอบพิธี โดยเป็นร่างทรงวิญญาณที่มารับการเช่นสรวงในพิธี

ในพิธีไหว้ผีฝ่าย ผู้อำนวยพิธีจะได้รับเลือกจากคณะกรรมการเหมืองฝาย ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีตำแหน่งทางสังคมสูงในสายตาของชาวบ้าน เช่น หากไม่ใช่ประธานกรรมการเหมืองฝายก็จะเป็นรองประธานฯ บุคคลในตำแหน่งดังกล่าว เป็นผู้ได้รับความเคารพเชื่อถือจากชาวบ้านในฐานะเป็นผู้มีความดีชื่อเสียง ยศธรรมและรับผิดชอบ เพราะต้องปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องจัดสรรผลประโยชน์ในด้านการควบคุมการใช้น้ำให้แก่ชาวนาหลายตำบล

ผู้อำนวยการพิธีในพิธีกรรมเกี่ยวกับผี จะมีบทบาทในการเป็นผู้กล่าวคำวงสรวง และแสดงเจตนารมณ์ของผู้ประกอบพิธีพร้อมทั้งเป็นผู้ขออนุญาตให้ผู้มาร่วมในพิธีทั้งหลาย ดื่มกินกัน (กินเลี้ยง) อาหารที่เหลือจากการเซ่นสรวงแล้วด้วย ผู้อำนวยการพิธีจึงเป็นทั้งผู้มีอำนาจในการอำนวยความสะดวกแก่ผู้ประกอบพิธีและมีอำนาจในการติดต่อกับฝ่ายวิญญาณที่ เซ่นสรวงในพิธีด้วย

ในพิธีกรรมเกี่ยวกับพุทธ ผู้อำนวยการพิธีได้แก่ ผู้มีตำแหน่งเป็นโหราจารย์หรือ ชาวบ้านเรียกว่า "อาจารย์วัด" เป็นผู้มีคุณสมบัติเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวบ้าน ในแง่ที่ เป็นผู้ "มีศีลธรรม" และเคยบวชเรียนมีความรู้เกี่ยวกับพระธรรมคำสอนและวิธีปฏิบัติใน พิธีกรรมเกี่ยวกับวัดและพระ อาจารย์วัดหรือผู้อำนวยการพิธีนี้เป็นผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางใน การติดต่อกับพระ (และผีบางเหล่าในบางโอกาส) ตลอดจนเป็นผู้อำนวยความสะดวก (กำกับกร) การปฏิบัติตามขั้นตอนต่างๆ ในพิธีกรรม เช่น

ในพิธีทำบุญตักบาตรปีใหม่ (วันพญาวัน) อาจารย์วัดจะเริ่มทำหน้าที่ตั้งแต่เป็น ผู้ถวายอาหารเครื่องเซ่นแก่ผีเสื้อวัดและเหล่าอารักษ์ต่างๆ เป็นผู้กล่าวคาถาถวายเครื่อง บัจฉัยไทยทาน กล่าวคำอาราธนาศีลตราบารธรรม บอกรบทเมื่อถึงขั้นตอนปฏิบัติขั้นต่อไป ฯลฯ โดยที่อาจารย์วัดเป็นผู้มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับพระและมีบทบาทค่อนข้างสูง บางครั้งจึง มักได้รับการ "ถวาย" เครื่องบัจฉัยไทยทานคล้ายพระจากชาวบ้านด้วย และเมื่อมีการ "ดำหัว" พระในพิธีสงกรานต์ ก็มักจะมีการ "ดำหัว" อาจารย์วัดด้วย

4.3 ผู้เข้าร่วมในพิธี คือ ผู้ซึ่งมิได้ประสบกับวิกฤตการณ์ใดๆ โดยตรง แต่มี ความเกี่ยวข้องกับผู้ประกอบพิธีกรรมในสถานะใดสถานะหนึ่ง เช่น อาจเป็นเครือญาติ เพื่อนบ้านใกล้เคียง ซึ่งมีความรู้สึกร่วมห่วงใยหรือมีความเอื้อเฟื้อต่อกัน นอกจากนี้ผู้ร่วมพิธี ยังรวมพิธีเพื่อความสนุกสนานเชิงประกอบธุรกิจการค้า และเพื่อการศึกษา เช่น ผู้เข้าร่วมพิธีในพิธีเพื่อนผีเม็งนั้น เดิมจำกัดแต่เฉพาะบุคคลผู้เป็นเครือญาติใน สายสกุลเท่านั้น แต่ ปัจจุบันบุคคลนอกสายสกุลก็เข้าไปร่วมในพิธีได้ทั้งหญิงและชาย และ เท่าที่สังเกตพบว่าบุคคลนอกสายสกุลดังกล่าว มักอยู่ในวัยรุ่น และเข้าร่วมสนุกในระหว่างมี การเพื่อนผี ซึ่งช่วยเสริมความครึกครื้นให้แก่งานของเจ้าภาพมากยิ่งขึ้น และแน่นอนว่า ผู้ร่วมพิธีกรรมเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะได้สนุก ได้เรียนรู้เท่านั้น หากยังได้กินอย่างอิ่มหน้าสำราญ ซึ่งไม่ค่อยจะได้มีโอกาสพิเศษเช่นนี้ในชีวิตประจำวัน

ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ พวกพ่อค้า แม่ค้า ซึ่งไม่ได้เข้า ร่วมพิธีกรรมโดยตรง แต่ก็นับได้ว่ามีส่วนเสริมความ "ใหญ่โต" ของงาน และอำนวยความสะดวก

สะดวกแก่ผู้มาร่วมพิธีด้วย ทั้งนี้มักพบในงานพื้อมีเมิง ทานก๋วยสลากและยี่เป็ง โดยเฉพาะในงานทานก๋วยสลาก นั้น ทางวัดถึงกับอนุญาตให้จัดตั้งร้านจำหน่ายเสื้อผ้า สินค้าสำเร็จรูปขึ้นในบริเวณวัดทีเดียว¹

ผู้เข้าร่วมในพิธีไหว้ผีผายปี 2531 ที่ผู้วิจัยไปร่วมสังเกตการณ์ได้แก่ สตรีตัวแทนนักการเมืองระดับประเทศ ซึ่งขณะนี้อยู่ในระหว่างการหาเสียงภายหลังการยุบสภา โดยรัฐบาล พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ตัวแทนนักการเมืองดังกล่าวไม่เพียงแต่เข้าร่วมในพิธีตามปกติเท่านั้น หากยังนำอาหารเช่นไหว้ไปบริจาคร่วมด้วย ตลอดทั้งมีการสอบถามปัญหาต่างๆ จากผู้เข้าร่วมพิธี ซึ่งเป็นผู้นำชาวนา 3 ตำบลเป็นการเปิดโอกาสให้ได้ "ปรับทุกข์" และรับข้อเสนอของตัวแทนชาวนาและสุดท้ายก่อนกลับก็เรียกร้องให้ผู้นำชาวนาเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการเลือกนักการเมืองฝ่ายตนเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวาระต่อไปด้วย² นอกจากนี้ก็มีผู้วิจัยและผู้ติดตามซึ่งเข้าร่วมพิธีการศึกษา และได้รับเชิญให้ "กินเลี้ยง" จากอาหาร "ข้าก๋วยสล้อ" ของผีในพิธีนี้ด้วย

ผู้วิจัยใคร่ขอเสนอตารางแสดงองค์ประกอบของความเชื่อทางศาสนาต่อไปนี้ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

1 สังเกตการณ์ร่วมเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2530

2 สังเกตการณ์ ณ บริเวณประกอบพิธีกรรมไหว้ผีผาย ที่ผายท่าวังตาล ต.ท่าวังตาล อ.สารภี จ.เชียงใหม่ วันที่ มิถุนายน 2531 เวลา 15.00-18.00 น.

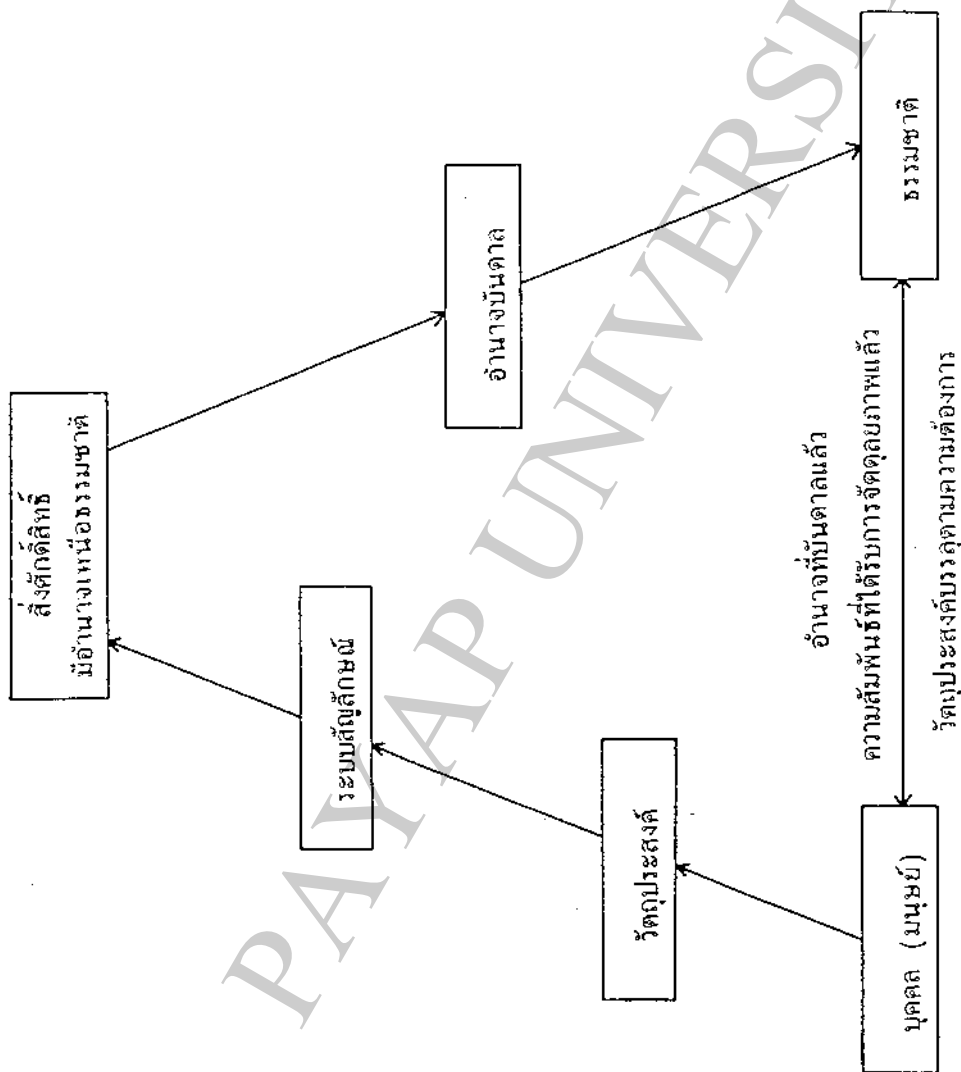
องค์ประกอบของความเชื่อทางศาสนา

ที่แสดงออกในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ

<p>สิ่งศักดิ์สิทธิ์</p> <p>วัตถุประสงค์</p>	<p>พุทธระดับชาวบ้าน (ผสมผสานลัทธิพราหมณ์)</p> <p>พระพุทธรูปเจ้า (- รูป) พระธรรม พระสงฆ์ เทวดา อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ เจ้ากรรมนายเวร</p>
<p>ผู้</p> <p>ผู้ประกอบพิธี</p> <p>ผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตโดยตรง</p> <p>ผู้ขายปัจจัย</p> <p>- เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้านการผลิต เช่น ปริมาณน้ำฝน แรงงาน การป้องกันกำจัดศัตรูพืช การเพิ่มผลผลิต รวมทั้งชีวิตนอกการผลิตได้แก่การเจ็บไข้ได้ป่วย</p> <p>- เกี่ยวข้องกับสถานที่ เวลา วัตถุ พืช สัตว์ กิจกรรมเป็นขั้นตอนในรูปของการกราบไหว้บูชา เรียกร้องให้ผู้อำนวยการวัตถุประสงค์อย่างชัดเจน เฉพาะกรณีเช่นสรวงหรือเลี้ยงผี กินเลี้ยง ละเล่นรื่นเริง การเลี้ยงผีจะเน้นการเช่นสังฆาย ด้วยชีวิตเลือดเนื้อของสัตว์</p>	<p>- เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้านการผลิต เช่น ปริมาณน้ำฝน ความสดชื่นของผลผลิต มีกินมีใช้ ทั้งโลกนี้โลกหน้า เสริมวัตถุประสงค์ในระบบความเชื่อแบบผี</p> <p>- เกี่ยวข้องกับสถานที่ เวลา วัตถุ พืช สัตว์ กิจกรรมเป็นขั้นตอนในรูปของการกราบไหว้บูชา อธิษฐาน ทำบุญให้ทาน รักษาศีล ฟังเทศน์ (ธรรม) รับพร (ความคาดหวังในชีวิต) อดน้ำมนต์ปิดเป่า สะเดาะเคราะห์ สืบชะตา กินเลี้ยง ละเล่นรื่นเริง การมีเมตตาธรรม ปฏิเสธรการ เบียดเบียนชีวิตอย่างจงใจ</p>
<p>บุคคล</p>	<p>- มีผู้ประกอบพิธีกรรมเพื่อรับผลตอบสนอง ผู้อำนวยการผู้รับผิดชอบแต่มีลักษณะพิเศษ สามารถติดต่อกับผีได้ เรียกว่า "ตุงเข้า"</p> <p>ผู้เข้าร่วมพิธีได้แก่ผู้อยู่นอกเหนือในฐานะผู้รับประโยชน์โดยตรงจากพิธีกรรม</p>

จากตารางองค์ประกอบของความเชื่อทางศาสนาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า แม้ว่าคนในภาคเหนือจะมีระบบความเชื่อแบบผสมผสานระหว่างผีกับพุทธ(และพราหมณ์) แต่ในทางปฏิบัติหรือการแสดงออกกลับมีกฎเกณฑ์ มีระบบระเบียบที่แบ่งแยกกันอย่างชัดเจน ในพิธีปีใหม่ (สงกรานต์) อาจกล่าวได้ว่าเป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานระบบความเชื่อทั้ง 2 แบบที่ชัดเจนที่สุด แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วขั้นตอนการปฏิบัติเกี่ยวกับผีและพุทธหาได้จับคู่กันไม่ หากเป็นแต่เพียง "การร่วมปฏิบัติในเทศกาลใหญ่ประจำปี" เท่านั้น

อย่างไรก็ตามระบบความเชื่อนี้ถูกกำหนดขึ้น เพื่อจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มิได้สิ้นสุดลงเพียงการติดต่อสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติเท่านั้น แต่อาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติช่วยบันดาลอำนาจตามวัตถุประสงค์ของมนุษย์ที่ต้องการจัดดุลยภาพความสัมพันธ์กับธรรมชาติ เพื่อการดำรงอยู่ของตน ผู้วิจัยขอเสนอภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อทางศาสนากับธรรมชาติและมนุษย์ดังนี้

แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์กับวัฒนธรรมชาติ

จากภาพข้างต้นจะเห็นว่า คนเป็นผู้กระทำหรือเป็นฝ่ายกำหนดสิ่งต่างๆ เพื่อให้ตอบสนองเจตน์จำนงในการดำรงอยู่ของตน นับแต่การเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม การกำหนดวัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรม การกำหนดระบบสัญลักษณ์เพื่อการสื่อสารถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการเลือกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในระหว่างการประกอบพิธีกรรมจะมีสถานะเป็นผู้ "รับคำขงการ" ของคนไป "บันดาลอำนาจ" แก่ธรรมชาติ ให้ปรับคุณภาพในการอยู่ร่วมกับมนุษย์ ซึ่งเป็นส่วนประกอบระหว่างกันและกัน ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นบทบาทของระบบความเชื่อที่แท้จริงแล้วพิธีกรรม ก็คือ สื่อแห่งเจตน์จำนงของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติและเป็นพันธะสัญญาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ และรวมกระทั่งมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกันเอง

PAYAP UNIVERSITY